

Sijanmerkinnän semantiikkaa ja pragmatiikkaa

BIRGIT NILSSON *Case marking semantics in Turkish*. Department of Linguistics, University of Stockholm, Edsbruk 1985. 133 s.

Birgit Nilsson on väitellyt Tukholmassa turkin sijajärjestelmästä, erityisesti sijanmerkintään liittyvistä semanttisista kysymyksistä. Nilsson keskittyy kuvaamaan suoran objektin ja upotelausen subjektin sijanmerkintää ja erityisesti päätteettömän muodon vaihtelua genetiivin ja akkusatiivin kanssa. Päätteetön, merkitsemättömän muoto — Nilsson (s. 9, 107) välttää käyttämästä termiä nominatiivi — vaihtelee genetiivin kanssa, kun se on objektin asemassa. Nilssonin mukaan vaihtelu on semanttisesti ja pragmaattisesti motivoitunutta ja se noudattelee useita kielitypologien universaaleiksi esittämiä sääntöjä.

Nilsson ottaa aluksi kantaa varhempaan sijateorian perinteeseen: Hjelmleeviin, Jakobsoniin ja Fillmoreen. Hjelmlev ja Jakobson edustavat analyysitapaa, joka perustuu enimmäkseen muotoon: sijan merkitys määräytyy muodon mukaan. Fillmore taas operoi generativistien tapaan syvä- ja pintarakenteilla. Sijan merkitys on syvärakenteen ilmiö, ja pintarakenteessa esiintyvä sijamuoto on generoitu sen perusteella. Nilsson kritikoiki kaikkia kolmea klassikkoa sijanmerkintään vaikuttavien diskurssitekijöiden huomiotta jättämisestä. Semanttisesti suuntautunut sijateoria on riittämätön turkin sijajärjestelmän kuvaukseen: Nilssonin mukaan vain vetoamalla kontekstiin ja diskurssiseikkoihin sitä voidaan tyydyttävästi selittää.

Nilsson lupaa väitöskirjansa nimessä käsitellä sijanmerkinnän semantiikkaa turkissa. Semanttisia ovat Nilssonin sijanmerkintää säätelevistä seikoista oikeastaan vain definiittisyys ja referentiaalisuus. Sen sijaan esimerkiksi temaattisen prominenssin ja topiikin merkinnän voisi katsoa olevan pikemmin pragmaattisia kuin semanttisia tekijöitä. Nilsson ei vedä rajaa semantiikan ja pragmatiikan välille, eikä se toki välttämätöntä olekaan. Kuten Ray Jackendoff (1983: 106) toteaa, rajanveto ei ehkä teoreettisesti ole kovin kiintoisa, mutta silti käsitteellinen eronteko on hyödyllinen. Kun termejä semanttiset ja pragmaattiset tekijät, teema, topiikki jne. käytetään, toivoisi käyvän ilmi niiden merkityksen ja sen teoreettisen kehysten, jossa niitä käytetään. Käsitteiden hämähäryys ei ole yksin Nilssonin ongelma: se vaivaa muutakin pragmatiikan kirjallisuutta.

Referenssi on keskeisellä sijalla selitetäessä akkusatiivin tai genetiivin vaihtelua merkitsemättömän muodon kanssa. Sen, onko ilmaus referentiaalinen vai ei, määrää Nilssonin mukaan teksti, jossa sitä käytetään, ja konteksti, jota teksti kuvaa (s. 26). Konteksti tarkoittanee tässä yhteydessä suunnilleen samaa kuin asiain-tila useilla syntaksin tutkijoilla. Nilsson puhuu kategoriaalisista ja referentiaalis-

ta substantiiveista. Kategoriaaliset substantiivit viittaavat tekstissä tietyytyyppiisiin olioihin poimimatta erityistä yksilöä. Referentiaalisilla substantiiveilla puolestaan on viittauspotentiaalia: niillä viitataan olioihin, jotka haluttaessa ovat identifioitavissa yksilöinä. Suoran objektin ja upotesubjektin sijanmerkintä on vahvasti sidoksissa referentiaalisuuteen, sillä referentiaaliset substantiivit suosivat akkusatiivia tai genetiiviä ollessaan suoran objektin tai upotesubjektin asemassa.

Vironkin objektin sijanvaihtelun selittäjänä on muuten käytetty referentiaalisuutta: Rajandin ja Metslangin (1979: 25) mukaan partitiivi vaihtelee akkusatiivin kanssa sen mukaan, onko kyseessä täydellinen kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen samaviitteisyys ennestään tiedossa olevan kanssa (akkusatiiviobjekti) vai vain »jonkinvertainen samuus» (partitiiviobjekti). Viron tapaan voisi tulkita myös suomen objektin vaihtelun partitiivin ja akkusatiivin välillä (esimerkit 1a ja 1b). Akkusatiiviobjektilla on tarkkarajainen referenssi, partitiivi viittaa epämääräiseen referenttiin tai referenttien joukkoon. Referenssi ei kuitenkaan yksin riitä suomen objektin kuvaukseen: myös modaaliteetti vaikuttaa. Kieltoauseessa objekti on aina partitiivissa, oli se sitten referentiaalinen tai ei (2a ja 2b). Vaikkei kieltoainesta olisikaan, epäilevä sävy voi kysymyksissä vaatia partitiivia (3b, vrt. 3a). Vapaassa diskurssissa objektin sija ilmeisesti määräytyy jossain määrin toisin ehdoin kuin kirjoitetussa tekstissä. Pyrkimys kohteliaisuuteen tuntuu aiheuttavan partitiivin valinnan esimerkissä 4.

- (1a) *Ostin lasit* Artekista.
- (1b) *Ostin laseja* Artekista.
- (2a) *En ostanut autoa.*
- (2b) *En ostanut autoa* Korpivaaralta vaan Vehosta.
- (3a) *Muistitko lainata videon?*
- (3b) *Muistitko lainata videota?*
- (4) *Annat sä sitä tuhkakuppi?*

Turkinkaan sijanvaihtelu ei selity ainoastaan referentiaalisuuden pohjalta. Myös sanajärjestys ja siihen liittyvät temaattiset

seikat ovat tärkeällä sijalla. Turkki on tyypiltään SOV-kieli, siis objektin tunto-merkitön paikka on verbin edellä. Verbin-etisessä asemassa objekti voi olla akkusatiivissa, lokatiivissa tai päätteettömässä muodossa. Muualla kuin verbin edellä vaihtelu ei ole mahdollinen vaan objekti on pakollisesti akkusatiivissa. (S. 38, 44.) Tässä kohdin turkki selvästi poikkeaa esimerkiksi suomesta, jossa positio tuskin vaikuttaa sijanmerkintään. Typologisesti katsoen tyypillinen objekti on indefiniittinen, remaattinen ja eloton, subjekti taas on definiittinen, temaattinen ja elollinen (ks. esim. Keenan 1976, Givón 1976, Comrie 1977). Milloin objekti on epätyypillinen, se pyritään merkitsemään. Nilsson sanoo, että suurimmassa osassa turkin tapauksia ei-referentiaaliset objektit ovat verbin edellä ja merkitsemättömiä. Akkusatiivimerkintä tuo objektiin tuttuuden (givenness) piirteen. (S. 39.) Turkin objektin sijanvaihtelu kaikkineen näyttää funktionaalisesti motivoituneelta: objektin merkitseminen on pakollinen silloin, kun objekti on epätyypillisessä lauseasemassa ja kun tarvitaan erityisiä vihjeitä sen erottamiseksi subjektista. — Samantyyppistä funktionaalista selitystä suomen akkusatiiviobjektin sijanvaihtelun selitykseksi on tarjonnut Bernard Comrie (1977: 6–7): objekti merkitään akkusatiivin päätteellä vain silloin, kun lauseessa on sekä subjekti että objekti ja on siis tarpeen antaa kuulijalle vihjeet näiden kahden erottamiseksi toisistaan.

Objektin sijanvaihtelu akkusatiivin, lokatiivin ja merkitsemättömän muodon välillä on mahdollinen siis vain verbin edellä. Sitä säätelee mm. definiittisyys — turkissa definiittiset suorat objektit ovat merkittyjä. Siihen vaikuttavat myös totaalisuus ja partikulaarisuus, se puhutaanko jostain tietystä, yksilöidystä oliosta tai asiasta (jolloin objekti merkitään akkusatiivilla) vai geneerisemmin (ja jätetään objekti merkitsemättä). Nilsson toteaa (s. 95), että definiittisyys — tai spesifisyys —, totaalisuus ja tuloksellisuus, joita kaikkia on käytetty myös turkin akkusatiivin kuvaukseen, sekä elollisuus näyt-

tävät kielitypologiseltakin kannalta tärkeimmiltä merkintään vaikuttavilta tekijöiltä. Lokatiivi kontrastoituu akkusatiivin kanssa totaalisuuden suhteen: lokatiivilla merkitään objekti, johon verbin ilmaisema tekeminen ei totaalisesti vaikuta. Sekä akkusatiivi- että lokatiiviobjekti ilmaisevat referentiaalisuutta ja definiittisyyttä, toisin kuin merkitön muoto: »Jonkin muun merkitsimen kuin akkusatiivin (=lokatiivin) valinta heikentää muutoksen, reaktion tai tuloksen vaikutelmaa, joka tilanteeseen liittyy.» (S. 44.) — Nilsson ei missään perustele, miksi hän pitää lokatiivia (ts. ablatiivia ja allatiivia) objektinsijana. Ajatus lokatiivista objektin sijana ei ole tuntematon fennistisellekään kirjallisuudelle. Esim. Tarvainen (1977: 42—47) puhuu paikallissijaobjekteista ja pitää vanhastaan paikallisjaisiksi rektioadverbiaaleiksi katsottujakin objekteina (esimerkki 5). Tarvaiselle objekteja ovat kaikki sellaiset verbin määritteet, joiden muodon verbi suoraan määrää. Kun sen sijaan Siro (1975: 73—76) puhuu lokatiivin objektivoinnista esimerkkinä 6 tapaan, on kyse lokatiivista syväsjajana, ei pintamuotona. Lokatiivi saa akkusatiivin päätteensä mutta säilyttää yhä lokatiivin syväsjajanaan.

- (5) Minä pidän *lääkäristä*.
 (6a) Hän töhri maalia *seinään*.
 (6b) Hän töhri *seinän* maalilla.

Nilssonin aineisto on pääosin kirjoitettua kieltä. Kirjalliset lähteet ovat eri aikakausien kaunokirjallisia ja uskonnollisia tekstejä, ja niistä voi nähdä joitain historiallisia muutoksia. Nilsson on lisäksi tehnyt istanbulilaisille opiskelijoille testejä, joiden avulla on voitu tehdä päätelmiä nykypuhekielessä vallitsevista suhteista. — Puhekielisen aineiston kerääminen on ilmeisen välttämätöntä, jos haluaa tutkia sijajärjestelmää tekstistä ja diskurssista käsin. Puheen diskurssistrategiat ovat osittain toiset kuin kirjoitetun kielen, ja

käytetty strategia vaikuttaa osaltaan siihen valintaan, mikä tehdään keskenään vaihtelussa olevien kieliopillisten muotojen välillä. Yllä oleva esimerkki 4 (Annasä sitä *tuhkakuppi?*) osoittaa partitiiviobjektin alan olevan laajempi puheessa kuin kirjakielessä. Tämä saattaa jopa olla merkki käynnissä olevasta grammaattisten sijojen oppositioiden uudelleen jäsentymisestä.

Turkin sijanmerkinnän semanttinen ja pragmaattinen pohdinta antaa virikkeitä myös suomen sijajärjestelmän tutkijalle. Missä määrin referentiaalisuus määrää sijanvalintaa? Millä tavoin sanajärjestys on yhteydessä esim. subjektin sijanmerkintään? Miten tematiikka vaikuttaa? Ilmeisesti totaalisuus ja resultatiivisuus, joita Nilssonkin käsittelee, sekä muut aspektuaaliset seikat ovat tärkeimpiä tekijöitä suomen grammaattisten sijojen vaihtelussa.

MARJA-LIISA ALANKO

L Ä H T E E T

- COMRIE, BERNARD 1977: Subjects and direct objects in Uralic languages: a functional explanation of case-marking systems. — *Études Finno-Ougriennes* XII s. 5—17. Budapest.
- GIVÓN, TALMY 1976: Topic, pronoun and grammatical agreement. — Charles N. Li (ed.), *Subject and topic*. New York.
- JACKENDOFF, RAY 1983: *Semantics and cognition*. Cambridge, Massachusetts.
- KEENAN, EDWARD 1976: Towards a universal definition of »subject». — Charles N. Li (ed.), *Subject and topic*. New York.
- RAJANDI, HENNO — METSLANG, HELLE 1979: *Määramata ja määratud objekt*. Tallinn.
- SIRO, PAAVO 1975: *Sijakielioppi*. Jyväskylä.
- TARVAINEN, KALEVI 1977: *Dependenssikielioppi*. Helsinki